

## KOGNITIV MEXANIZMLARINING MAVSUMIY KONSEPTUALLASHTIRISHDAGI O'RNI: INGLIZ VA QORAQALPOQ LINGVOMADANIYATLARI MISOL

Joldasbaeva Ramuza Jaksibay qizi  
ORCID: 0009-0009-3392-2347  
Joldasbaevaram08@gmail.com  
Nukus davlat pedagogika instituti

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniyatlarida yil fasllarining konseptuallasuvi kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi tabiiy mavsumiy siklning inson tafakkurida qanday kognitiv mexanizmlar orqali qayta ishlanishi hamda uning til birliklarida qanday ifodalanishini aniqlashdan iborat. Maqolada mavsumiy konseptuallasuvning asosiy mexanizmlari sifatida kategoriyalashtirish, metaforalashtirish, obrazli-sxematik modellashtirish, personifikatsiya, fazoviy modellashtirish va ramziy konseptuallasuv tahlil qilinadi. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi til birliklari asosida *hayot - yil fasllari, vaqt - harakat, fasl - jonli mavjudot, qish - sinov, bahor - yangilanish* kabi konseptual modellar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari mavsumiy obrazlarning universal kognitiv asosga ega ekanligini, biroq ularning lingvomadaniy mazmuni tabiiy-geografik sharoit, tarixiy tajriba, xo'jalik faoliyati va milliy qadriyatlar ta'sirida turlicha shakllanishini ko'rsatadi. Maqolaning ilmiy ahamiyati ingliz va qoraqalpoq tillarida mavsumiy konseptlarning kognitiv modellarini qiyosiy o'rganish hamda ularning universal va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash bilan belgilanadi.

**Kalit so'zlar:** kognitiv lingvistika, konseptuallashtirish, yil fasllari, lingvomadaniyat, konseptual metafora, kognitiv model, obrazli sxema, kategoriyalashtirish, vaqt konsepti, ingliz tili, qoraqalpoq tili

## THE ROLE OF COGNITIVE MECHANISMS IN SEASONAL CONCEPTUALIZATION: A CASE STUDY OF ENGLISH AND KARAKALPAK LINGUOCULTURES

Joldasbaeva Ramuza Jaksibay qizi  
ORCID: 0009-0009-3392-2347  
Joldasbaevaram08@gmail.com  
Nukus State Pedagogical Institute

**Abstract:** This article examines the conceptualization of seasons in English and Karakalpak linguocultures from the perspective of cognitive linguistics. The main

objective of the study is to determine through which cognitive mechanisms the natural seasonal cycle is processed in human thinking and how it is expressed in linguistic units. The article analyzes categorization, metaphorization, figurative-schematic modeling, personification, spatial modeling, and symbolic conceptualization as the main mechanisms of seasonal conceptualization. Based on linguistic units in the English and Karakalpak languages, conceptual models such as life - seasons, time - movement, season - living being, winter - trial, spring - renewal are identified. The research results show that seasonal images have a universal cognitive basis, but their linguocultural content is determined by natural-geographical conditions, historical experience, economic activities and national values. The scientific significance of the article is determined by the comparative study of cognitive models of seasonal concepts in English and Karakalpak languages, as well as the identification of their universal and national-cultural characteristics.

**Keywords:** cognitive linguistics, conceptualization, seasons, linguoculture, conceptual metaphor, cognitive model, figurative scheme, categorization, time concept, English language, Karakalpak language

## KIRISH

Zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni o‘rganishga qaratilgan kognitiv va lingvomadaniy tadqiqotlardir. Ushbu yondashuv doirasida til insonning obyektiv borliq haqidagi bilimlarini shunchaki ifodalovchi vosita sifatida emas, balki dunyoni idrok etish, kategoriyalashtirish va konseptuallashtirish jarayonlarining natijasi sifatida qaraladi. Shuning uchun ham til birliklarini o‘rganishda ularning faqat strukturaviy yoki semantik xususiyatlarini aniqlash yetarli emas, balki mazkur birliklar ortida yotuvchi kognitiv modellar, madaniy tasavvurlar va konseptual strukturalarni ham tahlil qilish muhimdir.

Insonning dunyo haqidagi dastlabki va universal tajribalaridan biri tabiatdagi davriy o‘zgarishlarni kuzatish bilan bog‘liqdir. Kun va tunning almashinuvi, oylarning o‘zgarishi, yil fasllarining ketma-ketligi insoniyatning vaqt haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda muhim omil bo‘lgan. Ayniqsa, bahor, yoz, kuz va qishning almashinuvi insonning xo‘jalik faoliyati, turmush tarzi, diniy tasavvurlari, urf-odatlar va badiiy tafakkuriga chuqur ta’sir ko‘rsatgan.

Shu nuqtayi nazardan yil fasllari faqat meteorologik yoki kalendar birliklar emas, balki murakkab kognitiv va lingvomadaniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir fasl inson ongida muayyan tabiiy belgilar, hissiy holatlar, hayotiy tajribalar va madaniy assotsiatsiyalar bilan bog‘lanadi. Masalan, bahor ko‘pincha yangilanish, yoshlik va umid bilan, yoz yetuklik va faollik bilan, kuz hosil, tajriba va yakun bilan,

qish esa sovuqlik, sinov yoki hayotiy jarayonlarning susayishi bilan konseptuallashtiriladi.

Kognitiv lingvistikaning asosiy qoidalariga ko'ra, insonning konseptual tizimi ko'p jihatdan metaforik xarakterga ega. J. Lakoff va M. Johnson metafora faqat badiiy nutq vositasi emas, balki insonning bir konseptual sohani boshqa, ko'proq konkret va tajribaga asoslangan soha orqali tushunishiga imkon beruvchi fundamental kognitiv mexanizm ekanligini asoslab berganlar [2.196]. Konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, konkret tabiiy hodisalar abstrakt tushunchalarni anglash uchun manba sohasi sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan yil fasllari inson hayoti, vaqt, yosh, hissiy holatlar va ijtimoiy jarayonlarni konseptuallashtirishda muhim kognitiv manba hisoblanadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi yil fasllarining ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniyatlarida qanday kognitiv mexanizmlar orqali konseptuallashtirilishini aniqlash bilan bog'liq. Ingliz va qoraqalpoq xalqlari turli tarixiy, geografik va madaniy sharoitlarda shakllanganligi sababli ularning mavsumiy vaqt haqidagi tasavvurlari umumiy universal xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga, milliy-madaniy jihatdan farqlanadi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va qoraqalpoq tillarida yil fasllarining konseptuallashtirishini ta'minlovchi asosiy kognitiv mexanizmlarni aniqlash hamda ularning lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti ingliz va qoraqalpoq tillarida yil fasllarining lingvistik va konseptual reprezentatsiyasidir.

Tadqiqot predmeti mavsumiy konseptlarni shakllantiruvchi kategoriyalashtirish, metaforalashtirish, personifikatsiya, fazoviy modellashtirish va ramziy konseptuallashtirish mexanizmlaridan iborat.

Tadqiqotda tavsifiy, semantik, kognitiv-konseptual, lingvomadaniy va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Kognitiv lingvistikaning markaziy tushunchalaridan biri konseptuallashtirish hisoblanadi. Konseptuallashtirish insonning obyektiv borliqni idrok etishi, uni tafakkur jarayonida qayta ishlashi, muayyan kategoriyalarga ajratishi va konseptual strukturalar shaklida saqlashi bilan bog'liq jarayondir. E.Kubryakova konseptuallashtirishni insonning bilish faoliyati natijasida borliq haqidagi bilimlarni shakllantirish va tartibga solish jarayoni sifatida izohlaydi [3.35].

Inson atrofida olamni to'liq va bevosita qabul qilmaydi. U turli hodisalarni o'zining tajribasi, jismoniy sezgilari, madaniy bilimlari va kommunikativ ehtiyojlari asosida qayta ishlaydi. Natijada obyektiv borliqning konseptual modeli hosil bo'ladi.

Yil fasllarining konseptuallashtirishi ham aynan shunday jarayon orqali shakllanadi. Masalan, inson bahorni faqat ma'lum meteorologik belgilar majmui sifatida qabul qilmaydi. Bahor bilan quyidagi belgilar bog'lanadi:

- kunlarning isishi;
- o'simliklarning yashil tusga kirishi;
- gullarning ochilishi;
- qushlarning qaytishi;
- tabiatning uyg'onishi.

Ushbu belgilar inson ongida umumlashtirilib, **bahor** konseptini shakllantiradi. Biroq konseptuallashtirish jarayoni shu bilan tugamaydi. Tabiatning uyg'onishi inson hayotidagi yangi boshlanishlar bilan bog'lanadi. Natijada:

BAHOR → YANGILANISH → YOSHLİK → UMID

kabi konseptual zanjir shakllanadi.

Demak, tabiiy hodisa inson tafakkurida faqat fizik reallik sifatida emas, balki abstrakt tushunchalarni anglash uchun asos bo'luvchi kognitiv modelga aylanadi.

V.A. Maslovaning ta'kidlashicha, insonning dunyoni idrok etishi va til orqali ifodalashi konseptual hamda madaniy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi [4.115]. Shu sababli bir xil tabiiy hodisa turli lingvomadaniyatlarda turlicha semantik va ramziy mazmunga ega bo'lishi mumkin.

Yil fasllari konseptuallashtirishning muhim xususiyati uning universal tajribaga asoslanganligidir. Yerning tabiiy sikli barcha insonlar uchun umumiy hisoblanadi. Biroq mazkur siklning lingvomadaniy interpretatsiyasi har bir xalqning geografik muhiti, xo'jalik faoliyati va tarixiy tajribasiga bog'liq.

Masalan, ingliz lingvomadaniyatida winter konsepti ko'pincha qor, sovuq, Rojdestvo, uy ichidagi issiqlik va oilaviy muhit bilan bog'lanadi. Qoraqalpoq lingvomadaniyatida esa qis konsepti tabiiy iqlim sharoitlari, chorvachilik, qishki tayyorgarlik va hayotiy sinovlar bilan kuchli bog'langan.

Shunday qilib, mavsumiy konseptuallashtirish universal tabiiy tajriba va milliy-madaniy interpretatsiyaning o'zaro birligi asosida shakllanadi.

Konseptuallashtirish jarayonining asosiy mexanizmlaridan biri kategoriyalashtirishdir. Kategoriyalashtirish insonning turli predmet va hodisalarni umumiy belgilariga ko'ra ma'lum guruhlariga birlashtirish qobiliyatini anglatadi.

J. Lakoff kategoriyalar inson tafakkurining markaziy strukturalaridan biri ekanligini ta'kidlab, insonning dunyoni tushunishi ko'p jihatdan kategoriyalashtirish jarayoni bilan belgilanadi [5.78].

Yil fasllari ham inson tafakkurida tabiiy vaqtning alohida kategoriyalari sifatida shakllangan:

- Spring / Báhar;
- Summer / Jaz;
- Autumn / Gúz;
- Winter / Qis.

Mazkur kategoriyalar dastlab tabiiy kuzatishlar asosida hosil bo'lgan. Biroq vaqt o'tishi bilan ular kengroq konseptual mazmunga ega bo'lib, inson hayotining turli sohalarini ifodalash uchun qo'llanila boshlagan.

Masalan, ingliz tilidagi:

the spring of life

birikmasida *spring* so'zi bevosita yil faslini emas, inson hayotining yoshlik davrini anglatadi.

Xuddi shuningdek:

the autumn of life

birikmasi inson hayotining keksalik davrini ifodalashi mumkin.

Bu yerda yil fasllari kategoriyasi biologik vaqtni tushunish uchun kognitiv asos sifatida xizmat qilmoqda.

Qoraqalpoq tilida ham mavsumiy kategoriyalar insonning hayotiy tajribasi bilan bog'lanadi. Masalan, bahor tabiatning qayta uyg'onishi bilan bog'langanligi sababli yangilanish va yangi boshlanishlarning ramzi sifatida tushuniladi. Qish esa ko'pincha sovuq, qiyinchilik va sinov bilan bog'lanadi.

Kategoriyalashtirish natijasida yil fasllarining asosiy prototipik belgilari shakllanadi.

Bahor / Spring

- uyg'onish;
- yashillanish;
- issiqlikning boshlanishi;
- gullash;
- yangilanish.

Yoz / Summer

- issiqlik;
- faollik;
- mehnat;
- yetilish;
- to'liqlik.

Kuz / Autumn

- hosil;
- sarg'ayish;
- pishib yetilish;
- yakun;
- o'tish.

Qish / Winter

- sovuq;
- sokinlik;

- qiyinchilik;
- kutish;
- vaqtinchalik to'xtash.

Mazkur belgilar keyinchalik metaforik va ramziy ma'nolar shakllanishi uchun kognitiv asos yaratadi.

Mavsumiy konseptlarni shakllantirishdagi eng muhim kognitiv mexanizmlardan biri metaforalashtirishdir. Konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt konseptlarni konkret va tajribaga asoslangan konseptlar orqali tushunadi [1.48].

Yil fasllari insonning kundalik tajribasida bevosita kuzatiladigan tabiiy hodisalar hisoblanadi. Shu sababli ular abstrakt sohalarni konseptuallashtirish uchun qulay manba vazifasini bajaradi.

Mavsumiy metaforalarning eng keng tarqalgan modeli:

Inson Hayoti - Yil Fasllari

Bu model quyidagi kognitiv moslik asosida shakllanadi:

|           |                    |
|-----------|--------------------|
| Yil fasli | Inson hayoti       |
| Bahor     | Bolalik va yoshlik |
| Yoz       | Yetuklik           |
| Kuz       | Keksalik           |
| Qish      | Hayotning yakuni   |

Ingliz tilida ushbu model aniq ifodalangan:

- the spring of life;
- the summer of youth;
- the autumn of life;
- the winter years.

Bu birliklarda tabiiy mavsumiy sikl inson hayotining biologik va ijtimoiy rivojlanish jarayoniga proyeksiya qilinadi.

Konseptual metafora mexanizmi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

SOURCE DOMAIN: SEASONS

↓

TARGET DOMAIN: HUMAN LIFE

Bunday metaforik proyeksiya tasodifiy emas. Bahor va yoshlik o'rtasidagi umumiylik yangilik, rivojlanish va energiya bilan bog'liq. Yoz yetuklik va kuchning yuqori nuqtasini bildiradi. Kuz tajriba va hayotiy natijalar bilan, qish esa jarayonning yakuniy bosqichi bilan bog'lanadi.

Lakoff va Johnsonning fikricha, metafora faqat tilning bezak elementi emas, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biridir [1.52]. Mavsumiy metaforalarning mavjudligi ham insonning hayotiy tajribani tabiatdagi siklik jarayonlar orqali anglashga moyilligini ko'rsatadi.

Vaqtni konseptuallashtirishda fazoviy tajriba muhim rol o'ynaydi. Inson vaqtni bevosita ko'ra yoki ushlay olmaydi. Shu sababli abstrakt vaqt kategoriyasi ko'pincha fazoviy harakat orqali tushuniladi.

Ingliz tilida:

- Winter is coming;
- Spring has arrived;
- Summer is approaching;
- We are entering autumn.

Mazkur birikmalarda fasllar harakatlanayotgan obyekt yoki inson tomon yaqinlashayotgan hodisa sifatida tasvirlanadi.

Bu konseptual model:

VAQT - HARAKATLANUVCHI OBYEKT

yoki

VAQT - YO'L BO'YLAB HARAKAT

ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Qoraqalpoq tilida ham shunga o'xshash birliklar uchraydi:

- qistan shıqtıq;
- báhár keldi;
- jaz jetti;
- gúzge kirdik.

Bu misollarda fasllar keluvchi, yetib keluvchi yoki inson kirib boradigan makon sifatida konseptuallashtiriladi.

Masalan:

gúzge kirdik - «kuzga kirdik»

ifodasida fasl chegaralangan makon yoki konteyner sifatida tasavvur qilinadi.

Bu holatda boshqa bir kognitiv model shakllanadi:

VAQT - KONTEYNER

Ingliz tilida:

- in winter;
- in summer;
- during spring.

Qoraqalpoq tilida:

- qısta;
- jazda;
- báhárde.

Fasl inson faoliyati sodir bo'ladigan vaqt-makon sifatida tasavvur qilinadi.

Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan bunday strukturalar insonning jismoniy tajribasiga asoslangan obrazli sxemalar bilan bog'liq. M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan container, path, source-path-goal kabi obrazli sxemalar abstrakt

tushunchalarni anglashda muhim rol o'ynaydi [6.214]. Zamonaviy tadqiqotlarda ham vaqtning fazoviy metaforalar orqali konseptuallashtirilishi kognitiv modellashtirishning muhim yo'nalishi sifatida qaraladi.

Mavsumiy konseptuallashtirishning yana bir muhim mexanizmi personifikatsiyadir. Personifikatsiya abstrakt yoki jonsiz hodisalarga inson yoki tirik mavjudot xususiyatlarini berishga asoslanadi.

Ingliz tilida:

- Spring awakens nature;
- Winter comes;
- Summer smiles;
- Autumn paints the trees.

Bunday birliklarda fasllar faol harakatni amalga oshiruvchi subyekt sifatida tasvirlanadi.

Masalan:

Spring awakens nature

gapida bahor tabiiy vaqt oralig'i emas, balki faoliyatni amalga oshiruvchi agent sifatida namoyon bo'ladi.

Natijada quyidagi konseptual model hosil bo'ladi:

Fasl - Jonli Mavjudot

yoki

Tabiat - Inson

Qoraqalpoq tilida ham:

- báhár keldi;
- qis ketti;
- jaz jetti;
- gúz kelip qaldı.

kabi birliklarda fasllar harakatlanish qobiliyatiga ega subyekt sifatida ifodalanadi.

Personifikatsiya orqali mavsumiy vaqt inson tajribasiga yaqinlashtiriladi. Inson abstrakt vaqtni jonli mavjudotlarning harakati orqali tushunadi.

Bu jarayonning kognitiv mohiyati shundan iboratki, inson o'ziga tanish bo'lgan biologik va jismoniy tajribalarni abstrakt hodisalarga proyeksiya qiladi.

Masalan: "qish keldi" birikmasida qishning kelishi insonning kelishi bilan bir xil harakat modeli asosida tushuniladi.

Demak: INSONNING HARA KATI → VAQTNING HARA KATI

kognitiv proyeksiyasi amalga oshadi.

Yil fasllari vaqt o'tishi bilan faqat tabiiy kategoriyalar sifatida emas, balki muayyan madaniy ramzlar sifatida ham shakllangan.

Har bir fasl inson ongida o'ziga xos aksiologik, ya'ni baholovchi mazmunga ega.

#### BAHOR - YANGILANISH

Bahor konsepti deyarli barcha madaniyatlarda hayotning qayta boshlanishi bilan bog'lanadi.

Ingliz tilida:

- spring of hope;
- spring of life;
- a new spring.

Bu birikmalarda bahor yangi imkoniyat va kelajak bilan bog'langan.

Qoraqalpoq madaniyatida kóblem ham tabiatning uyg'onishi, yashillanish va yangi hayotning boshlanishi bilan bog'lanadi.

Demak:

#### BAHOR = YANGI BOSHLANISH

Bu universal konseptual model hisoblanadi.

#### YOZ - FAOLLIK VA TO'LIQLIK

Yoz quyosh, issiqlik va tabiatning eng faol davri bilan bog'langan.

Ingliz lingvomadaniyatida yoz:

- faollik;
- yoshlik;
- quvvat;
- erkinlik

kabi tushunchalar bilan bog'lanadi.

Masalan:

the height of summer

ifodasi yozning eng yuqori nuqtasini bildiradi.

Kognitiv jihatdan yuqoriga ko'tarilish va maksimal nuqta inson hayotidagi kuch va faollikning eng yuqori bosqichi bilan bog'lanadi.

Qoraqalpoq an'anaviy dunyoqarashida yoz mehnat, hosil yetishtirish va faol xo'jalik davri sifatida muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun:

#### YOZ = FAOL HAYOT

modeli shakllanadi.

#### KUZ - HOSIL VA TAJRIBA

Kuzning asosiy tabiiy belgilaridan biri hosil yig'ishdir. Shu sababli ko'plab madaniyatlarda kuz natija va yakun tushunchalari bilan bog'langan.

Ingliz tilida:

- the autumn of life;
- to reap what one has sown.

Ikkinchi birlik bevosita fasl nomini o'z ichiga olmasa-da, qishloq xo'jaligi va hosil konsepti orqali hayotiy tajriba va natija tushunchalarini ifodalaydi.

Qoraqalpoq madaniyatida ham kuz mehnat natijasini yig'ish, tabiatning keyingi bosqichga o'tishi bilan bog'lanadi.

Shu sababli:

KUZ = NATIJA

yoki

KUZ = HAYOTIY TAJRIBA

kabi modellar shakllanadi.

QISH - SINOV VA YAKUN

Qish ko'pincha inson uchun eng murakkab tabiiy sharoitlarni yaratadi. Sovuq, qor, oziq-ovqat zahirasiga ehtiyoj kabi omillar qish konseptining qiyinchilik bilan bog'lanishiga sabab bo'lgan.

Ingliz tilida:

winter of discontent

birikmasi qiyin va murakkab davrni anglatadi.

winter years

keksalikning yakuniy davrini bildirishi mumkin.

Qoraqalpoq lingvomadaniyatida qish ham sovuqlik va sinov bilan bog'lanadi. Biroq qish faqat salbiy mazmunga ega emas. U tabiatning vaqtinchalik sokinlashuvi va keyingi yangilanishga tayyorgarlik bosqichi sifatida ham tushuniladi.

Demak:

QISH = SINOV

hamda

QISH = KUTISH

kabi kognitiv modellar mavjud.

Yil fasllarining kognitiv xususiyatlaridan biri vaqtning siklik xarakterini ifodalashidir.

Chiziqli vaqt modeli:

O'TMISH → HOZIRGI ZAMON → KELAJAK

ko'rinishida tasavvur qilinadi.

Mavsumiy vaqt esa:

BAHOR → YOZ → KUZ → QISH → BAHOR

sikli orqali ifodalanadi.

Bu jarayonda vaqtning yakuni yangi boshlanish bilan bog'lanadi.

Siklik model insonning tabiat haqidagi qadimiy tasavvurlarida muhim rol o'ynagan. Tabiatda hech bir fasl mutlaq yakun emas. Qishdan keyin bahor keladi va yangi hayot boshlanadi.

Shu sababli mavsumiy sikl quyidagi umumiy konseptual modelni shakllantiradi:

## YAKUN - YANGI BOSHLANISHNING SHARTI

Bu model inson hayotining turli sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Masalan, qiyin davr:

winter

sifatida metaforik talqin qilinadi, undan keyingi ijobiy o'zgarish esa:

spring

orqali ifodalanadi.

Ingliz tilida:

After winter comes spring

mazmunidagi fikr hayotdagi qiyinchiliklardan keyin yangi imkoniyatlar paydo bo'lishi haqidagi universal madaniy tasavvurni ifodalaydi.

Mavsumiy metaforalarning zamonaviy qiyosiy tadqiqotlari ham tabiiy mavsumiy tajriba asosida shakllangan metaforik modellar universal bo'lishi, biroq ularning madaniy rivojlanishi turli tarixiy va iqlimiy sharoitlarga bog'liq holda farqlanishini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil natijasida ingliz va qoraqalpoq lingvomadaniyatlarida yil fasllarining konseptuallashuvida bir qator umumiy xususiyatlar mavjudligi aniqlanadi.

Birinchidan, har ikki lingvomadaniyatda bahor yangilanish bilan bog'lanadi.

Ikkinchidan, yoz hayotiy faollik va energianing yuqori bosqichi sifatida tushuniladi.

Uchinchidan, kuz yetuklik va natija bilan bog'lanadi.

To'rtinchidan, qish sinov yoki vaqtinchalik susayish sifatida talqin qilinadi.

Ushbu umumiyliklar insonning universal biologik va tabiiy tajribasi bilan bog'liq.

Biroq milliy xususiyatlar ham mavjud.

Ingliz lingvomadaniyatida mavsumiy konseptlar ko'pincha:

- adabiy an'analar;
- bog' madaniyati;
- qishloq xo'jaligi;
- diniy bayramlar;
- urbanistik hayot

bilan bog'langan.

Qoraqalpoq lingvomadaniyatida esa mavsumiy konseptlar:

- tabiiy-geografik muhit;
- chorvachilik;
- dehqonchilik;
- an'anaviy turmush tarzi;
- xalq og'zaki ijodi

bilan kuchli bog'liq.

Shuning uchun bir xil universal konseptual model turli lingvomadaniyatlarda turlicha semantik tafsilotlarga ega bo'ladi.

Z. Kövecses metaforalarning universalligi va madaniy variativligi o'rtasidagi munosabatni alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, metaforalarning ayrim asoslari umumiy jismoniy tajribaga tayansa-da, ularning konkret madaniy realizatsiyasi turli jamiyatlarda farqlanishi mumkin [7.204].

Mazkur fikr yil fasllari konseptuallashtirishga ham to'liq taalluqlidir.

#### XULOSA

Shunday qilib, yil fasllari inson tafakkurida tabiiy vaqtni belgilovchi birlik sifatida emas, balki hayot, vaqt, o'zgarish, yangilanish va yakun kabi fundamental konseptlarni tushunishga xizmat qiluvchi murakkab kognitiv model sifatida namoyon bo'ladi. Ularni qiyosiy lingvomadaniy aspektda tadqiq etish ingliz va qoraqalpoq tillarining konseptual tizimlarini chuqurroq anglash, shuningdek, universal va milliy-madaniy tafakkur mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Lakoff, G., Johnson, M. *The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System* // *Cognitive Science*. 1980. Vol. 4. No. 2. P. 195-208.
3. Кубрякова Е.С. Начала когнитивной науки о языке и когнитивной лингвистики // *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*. 1994. № 4. С. 34-47.
4. Маслова В.А. *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс, 2004.
5. Лакофф Дж. *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
6. Johnson, M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
7. Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
8. Kövecses, Z. *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
9. Wierzbicka, A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
10. Langacker, R.W. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.